

УДК 338.45; 502.335; 336.2.01

Маслюківська О.П.
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Аналіз залежності між динамікою розвитку промислового сектору та екологічним оподаткуванням в Україні

Анотація: Репрезентована залежність рентабельності галузей української промисловості від величини оподаткування у виробничих витратах. Обґрунтована необхідність проведення комплексної реструктуризації економіки України за допомогою перенесення податкового навантаження з фонду опати праці на ресурсопотік у фіскально-нейтральний спосіб шляхом проведення еколого-трудова податкової реформи.

Annotation: The correlation between the profitability of the operation activities of the Ukrainian industrial sectors and the tax share in the production costs is represented. The need for the comprehensive restructuring of the Ukrainian economy through shifting the tax burden from the labor onto the natural resource throughout in a fiscally neutral way in the form of the eco-labor tax reform is justified.

Про необхідність проведення реструктуризації економіки України вітчизняні вчені та політики говорять із 1990 року, проте динаміка розвитку основних економічних показників виявляє кваліть процесів модернізації в економіці країни. Більш того, з часів незалежності у структурі ВВП України зростаюча частка належить сировинним галузям промисловості. Відповідна ситуація спостерігається і в структурі експорту, де до 60% складає продукція металургійної, хімічної та добувної галузі. Фактично відбувається розгортання протилежних – деструктивних змін, проявом яких у промисловому секторі України є наявність великої кількості низькорентабельних та збиткових виробництв з низькою заробітною платою, накопичення заборгованості по ній – з одного боку, а з другого – паралельне існування підприємств із рентабельністю понад 30% (нафтогазового та металургійного комплексів).

Водночас однією з проблем розвитку вітчизняного промислового сектору є високі енергоємність та ресурсозатратність, які в кілька разів перевищують аналогічні показники розвинутих країн. Так, енергоємність українського ВВП майже втричі вища за середню енергоємність у країнах ЄС, становлячи 0,89 кг у.п. на 1 доллар США за цінами та паритетом купівельної спроможності (станом на 2004 рік). Для порівняння: загальносвітовий показник енергоємності складає 0,39 кг у.п. /\$ США [4, с. 8]. Безумовно, така висока енергоємність обмежує конкурентоздатність України та її економічний розвиток, збільшує

енергозалежність від країн, що експортують енергоносії, та спричинює швидке використання невідновних природних ресурсів. З огляду на це, проведення реформ на державному рівні в найбільш енергоємних галузях економіки та підвищення ефективності використання палива та енергії набули особливої актуальності. Які саме реформи потрібні? Насамперед, на наш погляд, у системі оподаткування, оскільки вона вже відчутно відстає від вимог економіки із статусом ринкової.

Справді, все більше зарубіжних та вітчизняних науковців доводять у своїх дослідженнях доцільність використання системи оподаткування для подачі певних сигналів на ринок про бажані та небажані явища в економіці. Адже високі ставки оподаткування на будь-який фактор виробництва (працю, капітал чи природні ресурси) стимулюють ощадливе їх використання, тоді як низькі ставки, навпаки, спонукають марнотратне відношення до них.

Слід відмітити, що податки є складним інструментом, який допомагає суспільству вирішувати завдання, які постають перед ним у процесі розвитку. І хоча історично першою і основною функцією податків щодо держави є фіскальна, пізніше – з ускладненням суспільного устрою – виникли й інші функції податків стосовно їх платників. Йдеться про стимулюючу, регулюючу, соціальну. В останні десятиліття активізується так звана екологічна функція податків [3, с. 97].

Існуюча податкова система в Україні акцентована на податкових надходженнях із фонду заробітної плати та доходів. Основними податками, внески по яких у 2006 році складають біля 80% від усіх податкових надходжень, є податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб та акцизний збір. Окремо роботодавці сплачують значні суми на соціальний захист, які сумарно сягають до 38% від фонду заробітної плати. У поєднанні з іншими негативними факторами, високі ставки на соціальний захист провокують як виплату неофіційних заробітних плат («у конвертах»), так і приховування доходів. Більш того, такий розподіл податкового навантаження створює негативні стимули для створення робочих місць і мотивує інвестиції у ресурсоємні галузі, де робоча сила не є ключовим фактором виробництва (наприклад, добувна, металургійна галузі).

При цьому, величина надходжень від оподаткування негативних впливів на довкілля, яке реалізується в Україні у вигляді зборів, є незначною та варіює в останні сім років від 0,22 до 0,28% надходжень до Зведеного державного бюджету [2, с. 80]. При таких невеликих відсотках згаданих надходжень і складній системі стягування зборів за забруднення навколишнього природного середовища, адміністративні витрати складають значну частину, а отже, кошти в меншій мірі використовуються для компенсації шкоди від забруднення та зменшення його фізичної кількості.

З метою підвищення ефективності функціонування податкової бази України у 2007 році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування податкової системи, що передбачає зниження податкового навантаження на економіку, зміну пріоритетності із фіскальної функції податків на регулюючу та стимулюючу функції. Відповідно до позицій Концепції одним із основних недоліків податкової системи України є високе податкове навантаження на

виробництво та низьке навантаження на природні ресурси. Напрямок реформування податкової бази буде направлений на зміщення податкового навантаження з виробництва на споживання, а також на ресурсні та екологічні платежі [6], що може стати дієвим і перспективним засобом для проведення реструктуризації економіки.

У нашому дослідженні висуваємо *гіпотезу*, що рентабельність матеріало- та енергоємних галузей промисловості частково пояснюється низькими зборами за забруднення та плати за спеціальне використання природних ресурсів України, і навпаки: працеемні галузі потерпають від високих зборів із фонду оплати праці, маючи низьку, а часто й від'ємну рентабельність. *Мета* проведеного дослідження – довести необхідність проведення комплексної реструктуризації економіки України за допомогою перенесення податкового навантаження з фонду оплати праці на ресурсопотік у фіскально-нейтральний спосіб. Відповідно до мети були поставлені такі *завдання*: i) визначити структуру виробничих витрат галузей промисловості за 2001-2005 рр.; ii) обрахувати споживання енергоносіїв галузями промисловості; iii) проілюструвати залежність рентабельності галузей економіки України від їх матеріало- та енергоємності; iv) довести необхідність проведення еколого-трудової податкової реформи для реструктуризації економіки.

Для демонстрації негативних змін структурі вітчизняного промислового сектору розглянемо динаміку цієї структури з 1990 по 2005 роки.

В період із 1990 по 2000 рік під час значного спаду виробництва відбулись драматичні зміни у функціонуванні галузей промислового сектору України. Якщо у 1990 році частка базових галузей (електроенергетика, чорна металургія, паливна промисловість) становила близько 25%, то у 2000 році темп розвитку виробництва базових галузей досяг рівня 45%. Зокрема, обсяги виробництва чорної металургії та паливного сектору промисловості збільшились більш ніж у два рази. Водночас частка машинобудування та легкої промисловості зменшилась за цей період приблизно у 3 та 10 разів відповідно.

Отже, в період 1990 – 2000 рр. відбулись деструктивні зміни у співвідношенні між видобувними та переробними галузями, тобто руйнування тих галузей промисловості, заради яких мають працювати електроенергетика, паливна промисловість, чорна металургія, що призводить до збільшення в Україні частки виробництва проміжної продукції [5, с. 576].

Аналіз галузевої структури виробництва у 2001-2005 роках показав збереження структурних деформацій, що відбулись у попередній період із 1990 по 2000 рік. Одночасно спостерігається незначний приріст у машинобудівельній галузі та продовжується спад у виробництві легкої промисловості поряд із значним зміцненням позицій чорної та кольорової металургії та виробництва коксу та продуктів нафтопереробки. Таке збільшення питомої ваги матеріалоємних галузей та зменшення частки працеемних галузей у виробництві призводить до істотного зменшення частки кінцевої продукції у виробництві.

Ці очевидні диспропорції вимагають активного втручання держави та проведення економічних реформ, які б направили розвиток виробництва у напрямку збільшення питомої ваги галузей промисловості, що виробляють кінцеву продукцію. Адже збільшення питомої ваги саме тих галузей виробництва,

які інтенсивно споживають природні ресурси, вказує на доступність природного ресурсу та можливість розширення виробництва за рахунок збільшення його споживання на противагу іншим альтернативним шляхам збільшення прибутку, наприклад, ресурсо- та енергозбереженню.

Але Україна має безліч невирішених проблем із забезпеченістю первинними енергетичними ресурсами та ефективністю їх використання. Адже близько 53% національних потреб в паливно-енергетичних ресурсах забезпечується за рахунок імпорту [9, с. 578]. А у структурі споживання первинної енергії в Україні за минулі роки найбільший обсяг припадає на природний газ – 41% (39% у 2005 році), тоді як в країнах світу частка споживання газу становить 21% (розраховано за: [10]). Така політика в управлінні первинними енергетичними ресурсами не лише свідчить про безперспективність нескінченного нарощення виробництва за рахунок збільшення споживання доступних, але вичерпних природних ресурсів, а й ставить економіку України в жорстку залежність від ціни на імпортовані ресурси.

Які ж галузі найбільше споживають паливно-енергетичні ресурси?

З рисунку 1 видно, що це, перш за все, виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення, виробництво та розподілення електроенергії, газу та теплоенергії, металургія та оброблення металу, хімічна та нафтохімічна промисловість, добувна промисловість, харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів, машинобудування, виробництво деревини та виробів з деревини, легка промисловість, целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа.

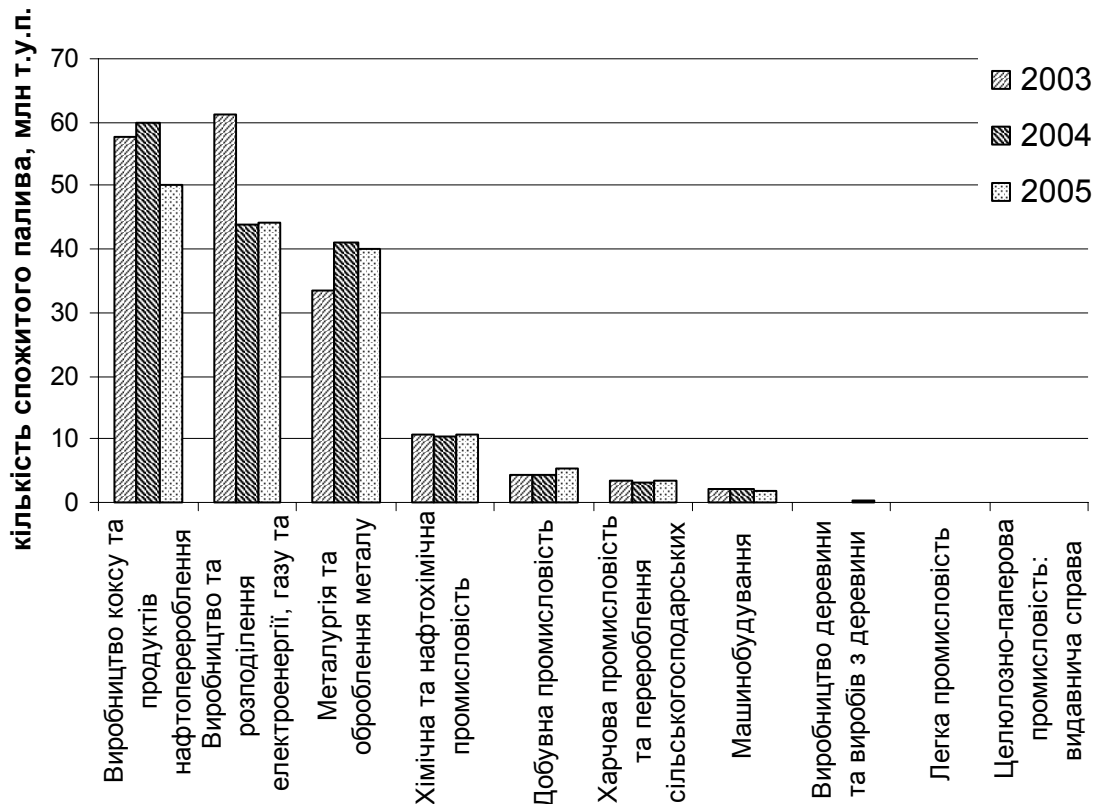

Рис 1. Споживання палива та енергоносіїв галузями промисловості у 2003-2005 роках

(авторські розрахунки за даними Держкомстату)

Примітно, що усі галузі, крім виробництва та розподілення електроенергії, газу та води, належать до галузей із високими показниками рентабельності. Рисунок 2 наочно показує, що найбільш прибуткові підприємства належать до добувної, хімічної та нафтохімічної промисловості, металургійної та целюлозно-паперової промисловості.

Проаналізувавши динаміку зміни показників рентабельності галузей, можна зробити висновок, що з роками показники прибутковості добувної, нафтохімічної та металургійної галузей мають тенденцію до збільшення. На відносно стабільному рівні знаходиться показник рентабельності целюлозно-паперової промисловості. Від'ємними показниками рентабельності характеризуються легка промисловість та виробництво розподілення електроенергії, газу та води.

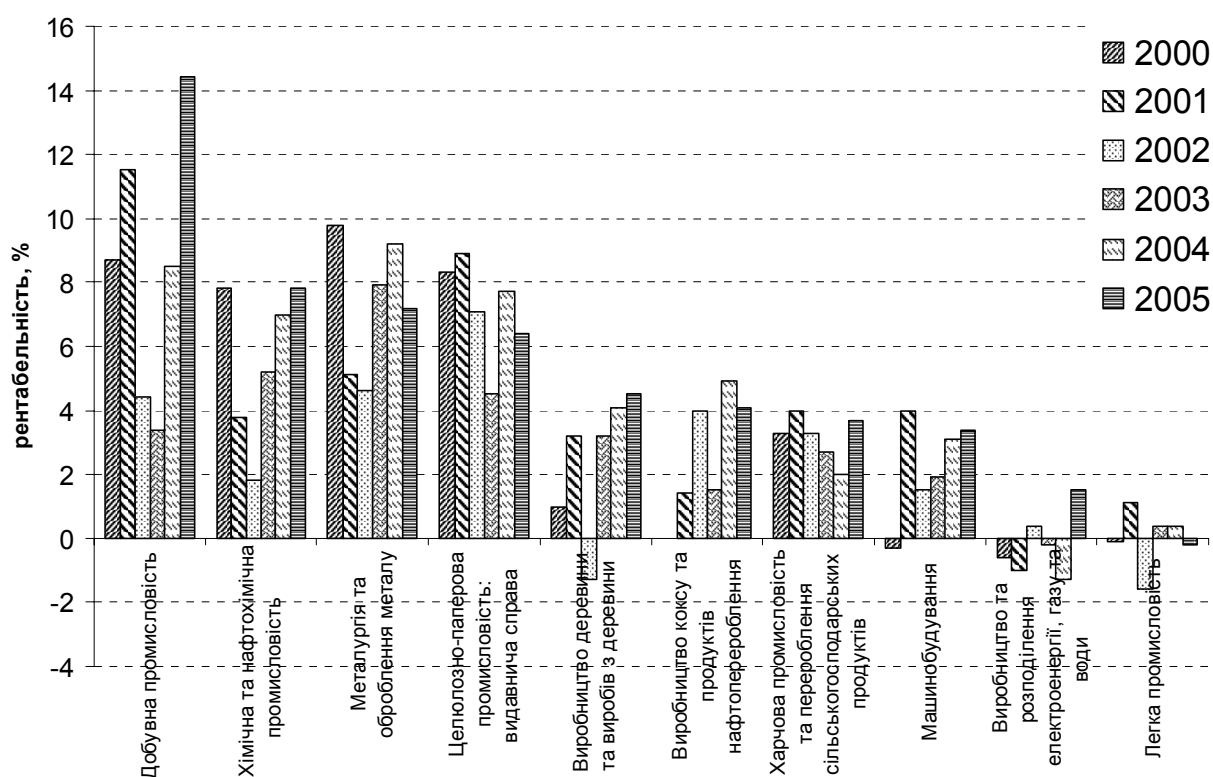

Рис. 2. Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств
(авторські розрахунки за даними Держкомстату)

Для зупинення таких деструктивних тенденцій та повороту тренду у зворотному напрямку необхідно провести серйозні секторальні реформи, а одним з впливових їх інструментів можуть стати податки, які через собівартість продукції змінюватимуть показники рентабельності. Адже встановлені державою нормативи відрахувань, серед яких важливе місце посідають відрахування на соціальні заходи (державне пенсійне страхування, соціальне страхування, страхування на випадок безробіття) є важливою складовою витрат, що включаються в собівартість, поряд з матеріальними витратами на оплату праці, відрахуваннями на соціальні заходи, амортизацією основних фондів і нематеріальних активів тощо.

Дійсно, податки мають велике значення для рентабельності, оскільки діють як зовнішні чинники на виробництво, обмін, розподіл і споживання, на мотивації поведінки людей як громадян і господарюючих суб'єктів. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію. Таким чином, як слушно зазначає А.І. Крисоватий, маніпулюючи пропорціями та режимами вилучення у суб'єктів господарювання або домогосподарств частки їх доходів, податок може відповідно міняти напрями їхньої діяльності [5, с.8].

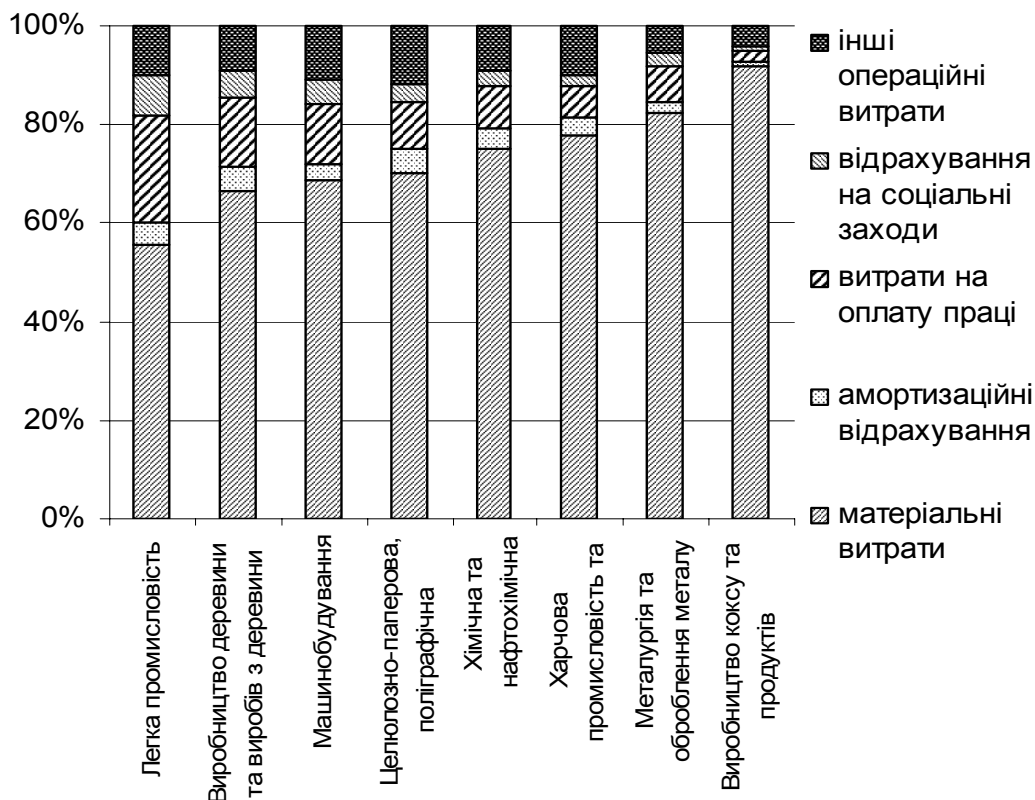

Рис 3. Структура виробничих витрат у галузях обробної промисловості за 2005 рік

(авторські розрахунки за даними Держкомстату)

Проведений аналіз виробничих витрат по галузям обробної промисловості показав, що до найбільш матеріалоемних галузей відносяться: виробництво коксу та продуктів нафтопереробки, металургійна, харчова та хімічна промисловості (рис. 3). Галузі, у яких частка матеріальних витрат зменшується, збільшують виплати на оплату праці. До найбільш працесемних виробництв можемо віднести легку промисловість, виробництво деревини та виробів із деревини та машинобудування.

Наведені тенденції прояснюють, чому найбільш матеріало- та енергоємні галузі є найрентабельнішими і домінують у сучасній структурі промислового виробництва національної економіки, а працесемні галузі потерпають від збитковості своєї діяльності. Адже існуюча система оподаткування при досить високих ставках оподаткування фонду оплати праці та низьких нормативів збору

за забруднення природного середовища та плати за спеціальне використання природних ресурсів створюють передумови для розвитку саме ресурсіntenсивних та забруднюючих галузей і зовсім не стимулюють нарощення працеемних та високотехнологічних галузей.

Вирішити цю дилему можна шляхом впровадження еколого-трудоної податкової реформи (ЕТПР), сутність якої полягає у зниженні чи анулюванні певних соціальних податків (наприклад, зниження виплат по соціальному забезпеченню) з одночасним введенням нових податків, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, завдяки розширенню бази екологічного оподаткування, але без побільшення загального податкового навантаження. В результаті такої реформи буде стимулюватися більш оцадливе використання природних ресурсів та запровадження ефективних технологій – з одного боку, і розвиток працеемних галузей – з другого.

Ідея реструктуризації податкової бази на основі ЕТПР не є новою і вперше була реалізована ще на початку 90-их років насамперед у скандинавських країнах – Фінляндії, Швеції, Данії, Норвегії. А на сьогодні вже дев'ять країн здійснили еколого-трудої податковї реформи (Данія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Великобританія, Фінляндія, Швеція та Швейцарія), в яких податкове навантаження перенесено з фондів оплати праці на ресурсопотік [7, с. 206-211]. Розпочали впровадження еколого-трудої податкової реформи Австрія та Бельгія. Активно обговорюється ця проблематика в Польщі та Чехії, не стоїть осторонь і Росія.

Зауважимо, що вперше серед українських науковців запропонувала розглянути можливість проведення такої реформи в Україні О.О. Веклич ще у 2001 році [1, с. 5], а О.П. Маслюківська згодом вперше зробила спробу описати досягнуті до 2005 року результати впровадження еколого-трудої податкової реформи в країнах Європи [8, с. 55-57]. Втім, ґрунтовні роботи з цієї проблематики з'явилися лише наприкінці 2006 року.

Варто підкреслити, що, окрім реструктуризації економіки, проведення ЕТПР дозволяє одночасно підійти до вирішення низки важливих проблем, які постали перед суспільством. Йдеться і про розширення бази оподаткування для вирішення проблеми пенсійного забезпечення через посилення фіскальної ролі екологічних податків, і про стимулювання ефективнішого використання природних ресурсів, і про зменшення негативного впливу на довкілля.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що з часів незалежності України функціонування національної економіки відбувається не за рахунок розширення високотехнологічних, а за рахунок розвитку ресурсоіntenсивних та енергоємних галузей промисловості. *Структура промислового сектору України характеризується зростанням частки матеріалоемних галузей та зменшенням частки працеемних галузей, причому навіть до сьогодні спостерігається збереження ще тих структурних деформацій, які відбулись в економіці країни у 90-х роках.* А отже, реструктуризація промисловості України дотепер залишається першочерговим державним завданням.

Розвиток галузей промисловості, які мають високий рівень споживання дефіцитних природних ресурсів за низької енергоефективності виробництва,

вказує на відсутність виваженої та ефективної національної політики управління природними ресурсами, що і призводить до високих показників рентабельності саме найбільш ресурсоінтенсивних галузей.

Проведений аналіз динаміки розвитку промислового сектору України та податкового навантаження на фактори виробництва дає можливість виявити залежність між ними, сутність якої полягає у тому, що *існуючі низькі нормативи збору за забруднення природного середовища та плати за спеціальне використання природних ресурсів сприяють поглибленню деформаційної траєкторії руху структури національної економіки, а високе навантаження на фонд оплати праці обумовлює повільну модернізацію працездатних галузей.*

Вагомим інструментом для реструктуризації економіки у бік її модернізації та технологічного прогресу є екологічне оподаткування. *Зміщення податкового навантаження з виробництва на споживання, а також на ресурсні та екологічні платежі при проведенні еколого-трудової податкової реформи, стимулюючи реструктуризацію економіки у напрямку переходу до інноваційної моделі розвитку економіки, одночасно сприятиме подоланню певних екологічних і економічних проблем.*

Література:

1. Веклич О. О. Удосконалення системи екологічного оподаткування. // Фінанси України. – 2001. – №2 – С. 3-11.
2. СЕК ООН. Огляд результативності природоохоронної діяльності: Україна. – Нью-Йорк і Женева. – 2007. – 88с. – Інтернет-ресурс: www.unesc.org/env/epr/epr_studies/Ukraine%20II%20Uk.pdf.
3. Жарко Р. П. Обґрунтування функцій податків на сучасному етапі розвитку продуктивних сил. // Фінанси України. – 2004. – №6 – С. 96-100.
4. Кабінет Міністрів України. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Розпорядження № 145 від 15 березня 2006, Київ. – Інтернет-ресурс: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.
5. Крисоватий А.І. Теоретичні засади податку як соціально-економічної категорії // Фінанси України. – 2003. – №2. – С. 4-10.
6. Концепція реформування податкової системи України Затверджена розпорядженням Кабінету міністрів України від 19 лютого 2007 р. – Інтернет-ресурс: <http://www.sta.gov.ua/news.php3?11805>.
7. Маслюківська О.П. Зарубіжний досвід проведення еколого-трудової податкової реформи // Фінансова система України. Збірник наукових праць. – Острог: Видавництво "Національний університет "Острозька Академія", 2007. – Випуск 9. – Ч.1. – С. 204-217.
8. Маслюківська О.П. Передумови впровадження еко-трудової податкової реформи в Україні та досвід Європи // Наукові записки. – К.: Видавничий дім «КМ Академія». – 2005. – Т.43. – С. 54-58.
9. Микитенко В.В. Розвиток енергетичної безпеки України // Український соціум. За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792с.: – Інтернет-ресурс: http://www.niss.gov.ua/book/Krysachenko/8-3-Ukr_Socium.pdf.
10. Паливно-енергетичні ресурси України. – К.: Державний комітет статистики України. – 2006. – 305с.

11. Статистичний збірник “Довкілля України” за 2005 рік. – К.: Державний комітет статистики України. – 2006. – 325с.